

личностного развития компонентов профессионального самоопределения личности.

Ключевые слова: личность, профессиональное самоопределение, социальная сфера деятельности.

Савчук Олександр Анатолійович – здобувач кафедри практичної психології та соціальної роботи Східноукраїнського національного університету ім. В. Даля.

УДК 159.932.2

Смирнова О.О.

СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ КОМУНІКАТИВНОЇ ПОВЕДІНКИ СТУДЕНТСТВА В СИТУАЦІЯХ ПОЛІКУЛЬТУРНОГО СПІЛКУВАННЯ

Стаття присвячена аналізу психологічних аспектів комунікативної поведінки студентства в ситуаціях полікультурного спілкування. Представлено аналіз емпіричних та теоретичних наукових досліджень з питань комунікативних стратегій поведінки студентства в ситуаціях полікультурного спілкування з урахуванням соціально-психологічних, культурологічних і мовних факторів комунікації. Розглянуто об'єктивні критерії сфер соціальної комунікації, типологія макросфер спілкування. Зроблено аналіз наукових досліджень з питань професійного спілкування як спеціального виду соціальної комунікації. Представлено види соціальної комунікації: спеціальна, неспеціальна, міжособистісна, масова та ін. Розглянуто змістовно-предметні характеристики кожної зони комунікації з реалізацією основних функцій ділового спілкування. Представлено аналіз соціально-психологічних поведінкових особливостей комунікативної поведінки студентства.

Ключові слова: студентство, комунікація, комунікативні стратегії поведінки, полікультурне спілкування.

Постановка проблеми. Вивчення стратегій комунікативної поведінки представників ділового англомовного соціуму, їх соціально-психологічних і культурологічних особливостей сприяють прилученню не носіїв мови до концептуальної системи, картини світу, ціннісним орієнтирам носіїв іноземної мови, зближенню міжкультурної дистанції між представниками різних соціумів, і в остаточному підсумку, формуванню особистості, що володіє основами ділового міжкультурного спілкування, вихованню її готовності адаптуватися до ділової культури іншого народу, іншому соціокультурному контексту взаємодії й впливу з метою вироблення оптимальної стратегії професійного співробітництва на іноземній мови.

Тому основна проблема дослідження полягає в розробці типології комунікативних стратегій поведінки партнерів у сфері ділового міжкультурного спілкування з обліком соціально-психологічних, культурологічних і мовних факторів комунікації, а також у побудові класифікації фреймів ситуацій професійної міжкультурної взаємодії.

Отже, актуальність теми визначається необхідністю вивчення взаємодії комунікантів у процесі професійного співробітництва, яка припускає наявність в них умінь і навичок вибору адекватної стратегії ведення професійного дискурсу й структурування найбільш типових ситуацій професійної взаємодії (установлення особистих контактів, ведення телефонних розмов, обмін діловою кореспонденцією, проведення презентацій, переговорів) з урахуванням соціокультурної специфіки партнера.

Аналіз наукових досліджень та публікацій. Інтенсивний характер досліджень проблематики спілкування створив різноманітний спектр підходів, точок зору, численних суперечок між дослідниками із приводу визначень концепту «спілкування», яких у вітчизняній літературі налічується кілька десятків, а в закордонній – близько сотні [1]. У центрі уваги психології, семіотики, лінгвістики знаходилось дослідження психологічних і соціальних особливостей спілкування, вивчення й опис прагматичних характеристик комунікативних актів, їх семантична інтерпретація. Спілкування переважно визначається як ділові або дружні взаємини [1], обмін думками за допомогою мовних знаків [4]. І хоча спілкування часто трактується як міжособистісний процес, дослідження механізму спілкування не одержує ще уваги, оскільки інтерес дослідників зосереджений на психологічних характеристиках учасників, особливостях мовної діяльності, правилах мовної поведінки.

Інтерес до комунікативної тематики зміщений убік аналізу соціальної сутності спілкування й обумовлений необхідністю виявлення закономірностей функціонування суспільства, взаємодії його членів, становлення й розвитку особистості. У психологічних і соціологічних словниках концепти «спілкування» і «комунікація» розглядаються як пересічні, але різні несинонімічні поняття. Комунікація, як психологічне поняття, використовується: для характеристики структури ділових і міжособистісних зв'язків між людьми; для характеристики обміну інформацією (уявами, ідеями, установками, настроями, почуттями й т.п.) у людському спілкуванні взагалі, як його інформаційна сторона» [9, с. 310]. Особливий теоретичний і практичний інтерес представляє вивчення комунікативних бар'єрів на шляху розуміння, які виникають із - за соціально - політичних, моральних, професійних і, додамо, міжкультурних відмінностей.

Спілкування ж розглядається як міжособистісна взаємодія людей при обміні інформацією пізнавального або афективно-оцінного характеру. Тому в числі основних функцій спілкування також виділяються контактна, покликана задовольняти потребу людини в контакті з іншими людьми [9] і дієва, що проявляється в постійній прагненні людини певним чином впливати на свого

партнера [4]. У будь-яких формах спілкування означає вплив, обмін (думками, поглядами, впливами й т.п.), узгодження або потенційний або актуальний конфлікт [9]. Прямо протилежне трактування кореляції концептів «спілкування» і «комунікація» знайшла відбиття в роботах Г.М. Андрєєвій, Г. Йолова, Д. Градева, де в структурі спілкування виділяються комунікація (обмін інформацією), інтеракція (організація взаємодії й впливу), перцепція (почуттєве сприйняття як основа взаєморозуміння) [3].

Тричленна структура спілкування одержала поширення в дослідженнях комунікативних проблем не тільки усередині одного соціуму, однієї культури [4], але й між соціумами, між культурами [1]. Зокрема, В.П. Фурманова визначає «структуру й зміст міжкультурної комунікації як процесу культурної взаємодії на трьох рівнях: комунікативному, інтерактивному й перцептивному. Комунікативний рівень означає реалізацію правил спілкування за допомогою мови, культурних традицій, характерних для тієї або іншої лінгвокультурної спільності, і приводить до взаєморозуміння. На інтерактивному рівні культурна взаємодія – це організація міжособистісного спілкування, заснованого на обліку особистісних характеристик комунікантів. Наслідком даного процесу є взаємовідношення. Перцептивний рівень дозволяє виявити механізм взаємного пізнання й зближення представників різних лінгвокультурних спільностей» [1, с. 86]. Значимість перцептивної сторони спілкування обумовлена соціально-психологічною багатолікістю людини, полягає не тільки в розумінні цілей, мотивів, установок партнера по взаємодії, але й прийнятті, поділ цих мотивів, цілей, установок [3]. Перцептивна готовність особливо важлива в міжкультурній комунікації для адекватного сприйняття представника іншомовної культури.

У літературі неодноразово робилися спроби знайти об'єктивні критерії виділення сфер соціальної комунікації. Зокрема, у якості таких критеріїв розглядаються форми суспільної свідомості (політичне, правове, мораль, мистецтво, філософія, наука, релігія), вид діяльності й суспільних відносинах, оскільки «багатство й складність об'єктивного миру являє собою лише можливість для появи різних форм суспільної свідомості, які виникають тільки на основі конкретної суспільної потреби. Разом з появою певних видів діяльності, відповідних відносин і форм суспільної свідомості виникає й особлива сфера спілкування, формуються засоби й способи мовного спілкування, найбільш доцільні в цих сферах» [4]. Виділення сфер спілкування повинне опиратися на філософську категорію буття і його форм, оскільки саме категорія буття дозволяє інтегрувати й осмислювати через свідомість і мову відносини, що є системотворчим фактором виділення сфер спілкування [9]. Саме цю позицію ми розділяємо при виділенні сфер соціальної комунікації.

Проведені в останні десятиліття дослідження в області соціальної комунікації допомогли краще зрозуміти й оцінити її роль у сфері матеріально-практичної діяльності, що є основною умовою існування людини й лежачих в основі об'єктивних зв'язків у суспільстві. Тому, імовірно, переважна частина досліджень спілкування присвячена вивченню проблем взаємодії у виробничій,

професійно-трудо́вій сфері, де людей поєднує спільна соціально-регламентована діяльність [2; 3; 8; 9]. Різноманітність діяльності людини обумовлює багатокомпонентність професійної сфери, де кожна область, що входить до її складу, має спеціальний тезаурус, ситуації взаємодії, комунікативні й практичні інтенції й стратегії їх досягнення. Професійне спілкування відносять до спеціальних видів соціальної комунікації, оскільки воно здійснюється завдяки спеціальним знанням, регулюється сукупністю кодифікованих норм, установлених правил, досить чітких і певних, які люди заучують у ході спеціальної підготовки. Нормативні професійні рамки обумовлені цілями, способами, критеріями оцінки, специфічними для кожного окремого виду практичної діяльності.

Мета статті – провести аналіз психологічних аспектів комунікативної поведінки студентства в ситуаціях полікультурного спілкування.

Виклад основного матеріалу і результатів дослідження.

Виділення спеціальних і неспеціальних видів соціальної комунікації корелює з основними видами інформації (знання) у суспільстві: особистого, спеціального й масового характеру, які В.З. Коган виділяє з опорою на змістовний характер комунікативного обміну [7]. Змістовно-предметного критерію дотримується також Б.А. Родіонов, що розрізняє в структурі соціальної комунікації три її основні види: міжособистісну, спеціальну й масову. Спеціальна комунікація носить найчастіше професійний характер, має цінність у межах певної соціальної групи й, як правило, зв'язана зі спеціальними знаннями [1].

Аналіз досліджень, присвячених структурації соціальної комунікації, приводить до висновку, що виділені види соціальної комунікації (міжособистісна, спеціальна й масова) пронизують усі сфери діяльності й виділяють у кожній сфері відповідні зони дискурсу. Виділення цих зон не означає їхньої ізольованості друг від друга. Зони характеризуються взаємозв'язками й взаємопереходами, екстраполяцією змістовного наповнення однієї зони в іншу, взаємною представленістю одне одному, у результаті чого на деякому етапі їх співіснування в одному відрізку часу простору, у рамках тієї або іншої фази діяльності в одній зоні можуть у більшій або меншій мірі проявлятися характеристики інших зон. Тому виділені нами зони соціальної комунікації рухливі й динамічні, проявляють постійну тенденцію до переструктурування в ході цілеспрямованої комунікативно-пізнавальної й матеріально-практичної діяльності особистості.

Змістовно-предметні характеристики кожної із зон комунікації корелюють із реалізацією основних функцій ділового спілкування й комунікативною дистанцією між партнерами. У зоні міжособистісного спілкування чим ближче дистанція між комунікантами, тим пунктирніше позначення предмета спілкування. У зоні спеціальної комунікації, у значній мірі детермінованою соціальною дистанцією, здійснюється найбільш точна й чітка характеристика предмета спілкування, оскільки реалізується в першу чергу

обмін спеціальною інформацією між професіоналами. У зоні масової комунікації, з більш вилученою дистанцією й прагненням до популяризації предмета повідомлення в численній і не дуже підготовленій аудиторії, вплив здійснюється за допомогою найбільш виграшного й менш точного пред'явлення предмета повідомлення. Таким чином, зона соціальної комунікації (міжособистісна, спеціальна, масова) визначає ієрархію її основних функцій: у міжособистісній спілкуванні реалізується в першу чергу контактоустановча, у спеціальній комунікації — інформаційна функція, а в масовій комунікації — функція впливу на слухача, читача.

Варіюючись у зоні спеціальної комунікації (залежно від змістовно-предметної специфіки професії), професійна взаємодія інваріантна при формуванні міжособистісних відносин, тобто спілкування при встановленні й розвитку іншомовних ділових контактів, оскільки визначається загальноприйнятими поведінковими нормами й універсальними комунікативними правилами й принципами культурно-історичного значення [6]. У зоні міжособистісного спілкування комунікативна діяльність спрямована, у першу чергу, на встановлення контактів і формування відносин співробітництва між комунікантами. У зоні спеціальної комунікації текстова діяльність спрямована, у першу чергу, на обмін професійною інформацією, у зоні масової комунікації — на залучення й вплив на широку аудиторію з метою поширення знання, досвіду.

Сучасні соціальні психологи, визнаючи, що комунікація залучена в усі соціальні процеси і явища, виходять при їхньому вивченні переважно із чотирьох комунікативних моделей: «відправник – одержувач», «інтенціональна», «орієнтаційна», «діалогова». У якості критерію виділення цих моделей розглядається різне відношення в них до категорії «зміст». В інформаційній моделі зміст є властивістю повідомлення; в інтенціональній моделі зміст укладений в інтенції мовця; в орієнтаційній моделі зміст у спрямованості повідомлення на адресата, у діалоговій моделі зміст виступає як властивість реалізованої спільної діяльності учасників комунікації [10]. Спробуємо співвіднести ці моделі з виділюваними нами зонами соціальної (і вже – професійної) комунікації, враховуючи, що міждисциплінарність і широкий обсяг поняття «комунікація» вимагають значного звуження фокуса розгляду моделей.

Аналіз досліджень міжособистісної взаємодії, виконаних у рамках інтенціональної моделі, дозволяє зробити висновок про те, що для адекватної інтерпретації повідомлення, тобто виявлення його інтенції, необхідні загальні знання, поділювані комунікантами, які або ідентифікуються як такі, або створюються комунікантами в процесі спілкування [10]. Виявлення інтенціонального компонента повідомлення й пов'язаної з ним більш загальної практичної мети може бути серйозно утруднене, якщо комуніканти не «взаємоспрямовані» один на одного, не проявляють інтересу й емпатії в процесі спілкування. Саме адресатна модель міжособистісної комунікації виходить із

обов'язкової орієнтації на партнера, обліку його точки зору, яка неминуче й об'єктивно буде відрізнятись через відмінності в його концептуальній системі, тобто його знаннях про світ. Настроєність повідомлення на адресата (You-attitude) становить істинно соціальний аспект комунікативної компетенції і є базисним і глибоко інтуїтивним компонентом комунікації в різних інституціональних або ситуативних умовах [10]. Основні складові особистості адресата, що визначають його комунікативний портрет, «являють собою впорядковану й взаємозалежну сукупність необхідних автором відомостей про ті сторони особистості реципієнта, які обумовлюють його властивості як приймача тексту»: його концептуальна система, тезаурус, наявність або відсутність спеціальних знань в області майбутнього комунікативного акту і т.д. [6]. Особисте знання автора про адресата, що формується в результаті тривалої й різноманітної взаємодії з ним або опосередкованого контакту через тексти, створені адресатом (або соціумом, членом якого він є), забезпечує більш ефективний комунікативний результат. В адресатній моделі інтерпретація змісту повідомлення (тобто позиції адресата) опирається на імпліцитну виставу комунікантів друг про друга (їх почуттях, думках, установках, ціннісних орієнтаціях – фонових знаннях). Ці вистави формуються під впливом соціопсихокультурного (широкого) контексту комунікативного акту. До значимих компонентів широкого контексту відносять велику кількість різнопорядкових параметрів: фонові знання, думки, ціннісні орієнтири; інтерпретацію інтенцій; в'їпани й мети; соціальний контекст; фізичний контекст, особистісні характеристики комунікантів: точку зору, емоційний стан, ступінь розуміння повідомлення, стиль повідомлення [10].

У діалоговій моделі комунікативний процес забезпечується не діяльністю автономних учасників інформаційного обміну, що перебувають на протилежних полюсах інформаційного каналу, а взаємодією учасників комунікаційного процесу, орієнтованих на соціальне партнерство, співробітництво, діалог (значеннєвий контакт) для досягнення практичної мети. У діалоговій моделі (моделі співробітництва) зміст укладений скоріше у взаємодії, ніж у тексті — повідомленні й спрямований «на відтворення соціальності» [6, С. 113] витягає з певних умов взаємодії й може бути ідентифікований тільки в контексті цих обставин завдяки розумінню ситуації, тобто ситуативного, психоповедінкового контексту.

Висновки. Таким чином, комунікація в діалозі спрямована на досягнення «міжособистісності», інтерсуб'єктності (моносуб'єктності), яка є «платформою» для взаєморозуміння, тому й обмін інформацією здійснюється як засіб реалізації «міжособистісності». Кожна з зазначених вище моделей, взаємопроникливих, взаємодоповнюючих і взаємодіючих на всіх рівнях міжособистісної комунікації, висвітлює один з аспектів комунікації, що цікавить нас: в адресатній моделі головним є соціокультурний контекст, що дозволяє сформувати емпатію й позитивну перцепцію інокультурного комуніканта; в інформаційній моделі — інформативні характеристики тексту — повідомлення;

у діалоговій моделі особливо важливий ситуативний (immediate) комунікативний контекст і поведінкові особливості комунікантів.

Культура особистості, у тому числі й ділова культура, проявляється в стилі діяльності й стилі спілкування, стійкій системі особистісних приймань і способів діяльності й спілкування. У якості факторів, що визначають стиль діяльності й спілкування, часто розглядають соціальну роль і соціальний потенціал особистості, а також професійний статус і потенціал, особливості спілкування й мови. Проте, кожна людина в силу своєї унікальності виробляє свій стиль спілкування, обумовлений наявністю унікальних вербальних і невербальних елементів. Стиль спілкування особистості в першу чергу проявляється в ситуації встановлення особистих контактів, у той час як національний стиль спілкування проявляє себе в ситуації ведення переговорів.

Список використаної літератури

1. Агеев В. С. Межгрупповое взаимодействие. Социально-психологические проблемы / В. С. Агеев. – М.: МГУ, 2007. – 240 с.
2. Андреев В. И. Конфликтология: Искусство спора, ведения переговоров и разрешения конфликтов / В. И. Андреев – Казань: «Скам», 2009. – 142 с.
3. Андреева Г. М. Социальная психология / Г. М. Андреева – М.: МГУ, 1980. — 415 с.
4. Арутюнова Н. Д. Коммуникация / Н. Д. Арутюнова //Человеческий фактор в языке: Коммуникация, модальность, дейксис. – М.: Наука РАН ИЯ, 2002.- С. 3-109.
5. Асмолов А. Г. Психология личности / А. Г. Асмолов. – М.: МГУ, 1990. – 367 с.
6. Дридзе Т. М. Язык и социальная психология / Т. М. Дридзе. – М.: Высшая школа, 2000. – 224 с.
7. Коган В. З. Проблемы информационного взаимодействия в обществе / В. З. Коган. – М.: Наука, 2000. – 176 с.
8. Ломов Б. Ф. Методологические и теоретические проблемы психологии / Б. Ф. Ломов. – М.: Наука, 1984. – 444 с.
9. Халеева И. И. Некоторые проблемы обучения межкультурной коммуникации на основе когнитивного подхода / И. И. Халеева. – М.: АН ИЯ. – С. 310-312.
10. Krauss R. M., Fussell S.R. Models of Interpersonal Communication. – US: Columb. Univ. & Miss. State Univ., 1995. – 146 p.

Транслітерація

1. Ageev V. S. Mezhhgruppovoe vzaimodejstvie. Social'no-psihologicheskie problemy / V. S. Ageev. – М.: MGU, 2007. – 240 с.
2. Andreev V. I. Konfliktologiya: Iskuststvo spora, vedeniya peregovorov i razresheniya konfliktov / V. I. Andreev – Kazan': «Skam», 2009. – 142 s.

3. Andreeva G. M. Social'naya psihologiya / G. M. Andreeva – M.: MGU, 1980. – 415 s.
4. Arutyunova N. D. Kommunikaciya / N. D. Arutyunova //CHelovecheskij faktor v yazyke: Kommunikaciya, modal'nost', dejksis. – M.: Nauka RAN IYA, 2002.- S. 3-109.
5. Asmolov A. G. Psihologiya lichnosti / A. G. Asmolov. – M.: MGU, 1990. – 367 s.
6. Dridze T. M. YAzyk i social'naya psihologiya / T. M. Dridze. – M.: Vysshaya shkola, 2000. – 224 s.
7. Kogan V. Z. Problemy informacionnogo vzaimodejstviya v obshchestve / V. Z. Kogan. – M.: Nauka, 2000. – 176 s.
8. Lomov B. F. Metodologicheskie i teoreticheskie problemy psihologii / B. F. Lomov. – M.: Nauka, 1984. – 444 s.
9. Haleeva I. I. Nekotorye problemy obucheniya mezhkul'turnoj kommunikacii na osnove kognitivnogo podhoda / I. I. Haleeva. – M.: AN IYA. – S. 310-312.
10. Krauss R. M., Fussell S.R. Models of Interpersonal Communication. – US: Columb. Univ. & Miss. State Univ., 1995. – 146 p.

Смирнова Е.А.

**СОЦИАЛЬНО-ПСИХОЛОГИЧЕСКИЕ ОСОБЕННОСТИ
КОММУНИКАТИВНОГО ПОВЕДЕНИЯ СТУДЕНЧЕСТВА В
СИТУАЦИЯХ ПОЛИКУЛЬТУРНОГО ОБЩЕНИЯ**

Статья посвящена анализу психологических аспектов коммуникативного поведения студенчества в ситуациях поликультурного общения. Представлен анализ эмпирических и теоретических научных исследований по вопросам коммуникативных стратегий поведения студенчества в ситуациях поликультурного общения с учетом социально-психологических, культурологических и языковых факторов коммуникации. Рассмотрены объективные критерии сфер социальной коммуникации, типология макросферы общения. Сделан анализ научных исследований по вопросам профессионального общения как специального вида социальной коммуникации. Представлены виды социальной коммуникации: специальная, неспециальная, межличностная, массовая и др. Рассмотрены содержательно-предметные характеристики каждой зоны коммуникации с реализацией основных функций делового общения. Представлен анализ социально-психологических поведенческих особенностей коммуникативного поведения студенчества.

Ключевые слова: студенчество, коммуникация, коммуникативные стратегии поведения, поликультурное общение.

Smirnova E.A.

SOCIAL AND PSYCHOLOGICAL PECULIARITIES OF COMMUNICATIVE BEHAVIOR OF STUDENTS IN THE SITUATIONS OF POLY CULTURAL COMMUNICATION

The article is devoted to the analysis of psychological aspects of communicative behavior of students in situations of multicultural communication. The analysis of empirical and theoretical research on the communicative strategies of student behavior in situations of multicultural communication, taking into account socio-psychological, cultural and linguistic factors of communication, is presented. The objective criteria of spheres of social communication, typology of the macro sphere of communication are considered. The analysis of scientific research on professional communication as a special kind of social communication is made. The types of social communication are presented: special, non-special, interpersonal, mass, etc. The content-objective characteristics of each communication zone with the realization of the basic functions of business communication are considered. The analysis of socio-psychological behavioral features of communicative behavior of students is presented.

Key words: *students, communication, communicative strategies of behavior, multicultural communication.*

Смирнова Олена Олександрівна - здобувач кафедри практичної психології та соціальної роботи Східноукраїнського національного університету ім. В. Даля.

UDK 159.92

Spitska L.V.

SOCIO-PSYCHOLOGICAL ADAPTATION OF THE PERSON OF MATURE AGE IN THE CRISIS PERIODS OF HER LIFE

In the article features of social and psychological adaptation of the person of mature age in the crisis periods of her life are given. The analysis of the motivational structure of the personality, the role of emotional behavior regulators, the stability of cognitive functions, ensuring the efficiency of information processing, individual methods of compensation and overcoming crisis situations in persons of adulthood.

Key words: *mature age, personality, socio-psychological adaptation, crisis periods of life.*

Problem definition. Each person is pursued by a variety of dangers - environmental pollution, climate change, overpopulation, urbanization, terrorism, psychological overload connected with increasing requirements for life and growth of its rate and so on. In Ukraine this problem is caused by instability of socio-economic, political, social and psychological processes that negatively affect the mental stability